

BEHEER EN ONTWIKKELING VAN NATUURRESERVATEN DOOR BEGRAZING - I

Dit onderwerp zal worden behandeld in een 3-tal artikelen van de hand van Drs. P. Oosterveld van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer te Leersum. De artikelen I en II werden eerder gepubliceerd in Natuur en Landschap 1975, nr. 6^{x)}. Zij belichten de achtergrond van begrazing. Artikel III zal nader ingaan op de praktische toepassing.

Enkele veel gebruikte termen

Natuurtechniek

Natuurtechnische maatregelen hebben tot doel de bescherming van niet-menselijke componenten in de biosfeer waarvoor de neveneffecten van cultuur- en civieltechniek ongunstig uitvallen. Dit komt veelal neer op het treffen van maatregelen die het voortbestaan garanderen of het ontstaan tot gevolg hebben van een zo gedifferentieerd mogelijk ecosysteem. In de ruimste zin opgevat is instelling en handhaving van natuurreservaten en -gebieden het middel om dit doel te bereiken.

Natuurtechnische methoden laten veelal iets dat gewenst wordt in de tijd ontstaan in relatie tot de omgeving, terwijl de andere technieken meestal stante pede het gewenste neerzetten zonder enige relatie met de omgeving.

Bij het beheer van natuurreservaten moeten maatregelen getroffen worden tegen een teveel aan menselijke invloed (uitwendig beheer), terwijl in de meeste gevallen tevens zorg moet worden gedragen voor niet te weinig menselijke invloed (inwendig beheer). Begrazing moet opgevat worden als een vorm van inwendig beheer. In het Jaarverslag 1970-1971 van het RIN zijn de gehanteerde begrippen nader uitgewerkt.

Dynamiek

De term wordt hier gebruikt als tegenovergestelde van "rust" en omvat het verbindende concept van zowel natuurlijke dynamiek (klimatologische omstandigheden, invloed van de zee e.d.) als antropogene dynamiek (menselijke activiteiten). Bij het wegvallen van een zekere mate van natuurlijke dynamiek kan deze vervangen worden door bepaalde vormen van antropogeen toegevoegde dynamiek, zonder dat het ecosysteem verandert. Indien dit bewust gebeurt, is het een vorm van natuurtechniek.

Beïnvloeding door de mens

Het Nederlandse landschap dankt zijn variatie aan een eeuwenlange menselijke beïnvloeding. Daar waar van oorsprong voornamelijk bos zou zijn, ontstond een afwisselend cultuurlandschap van bos en open ruimte met talloze overgangen van verschillende aard, afhankelijk van de plaatselijke natuurlijke omstandigheden en de mate van beïnvloeding.

Intensivering van het landgebruik heeft met behulp van de moderne technieken veel van de variatie in dit landschap tenietgedaan, genivelleerd. Waar vroeger op kleine oppervlakten vaak eeuwenlang, jaarlijks hetzelfde gebeurde, gaf dit aanleiding tot een grote ruimtelijke diversiteit in het landschap met een daarmee gepaard gaande stabiliteit in de tijd. Nu wordt met de voortschrijdende agrarische technieken vaak op grote oppervlakten hetzelfde gedaan, terwijl van jaar tot jaar de toegepaste bewerkingen een geheel ander karakter kunnen hebben, hetgeen tot monotone ruimten leidt, die in de tijd gezien bijzonder instabiel zijn.

Een aantal van het minst door de mens beïnvloede delen van het landschap heeft in de loop van deze eeuw de bestemming natuurreservaat gekregen.

x) Tevens verschenen als RIN-mededeling 146.

Teneinde de kwaliteiten van deze terreinen in stand te houden is het beste beheer altijd: precies doen wat daar altijd gedaan is. Anders gezegd: de minimaal vereiste dynamiek waaraan het gebied zijn kwaliteiten dankt blijven toevoegen.

Zowel het opvoeren van de dynamiek als het volledig wegvallen daarvan ("niets doen") leidt in het algemeen tot verarming van biologische diversiteit, d.w.z. tot vermindering van het aantal daar voorkomende plante- en diersoorten en levensgemeenschappen. Een zeer geleidelijke afname van de (anthropogeen toegevoegde) dynamiek laat echter het tegengestelde beeld zien en leidt tot op zekere hoogte tot toename van de diversiteit. Het streven van het natuurbeheer is dan ook, afhankelijk van de doelstelling per gebied, geleidelijk steeds minder te doen. Nu een zo simpele regel als "precies doen wat altijd gedaan is" op steeds meer praktische en vooral personele en financiële bezwaren stuit, wordt de beheersmethode begrazing gezien als een middel dat in vele gevallen het onuitvoerbare ideale beheer het dichtst kan benaderen. Hiervoor zijn een aantal redenen aan te voeren.

Het gedragspatroon van vee in een gevarieerd terrein vertoont op kleine schaal hetzelfde beeld als van onze voorouders in het landschap: sommige gedeelten worden intensief beïnvloed door betreding, vraat en bemesting, andere delen minder. Wanneer het terrein groot genoeg is, zullen er altijd stukken zijn die in het geheel niet of zeer sporadisch beïnvloed worden. Twee jaar waarnemingen aan het gedrag van koeien, paarden, schapen en geiten in natuurreservaten hebben dit bestaande inzicht volledig bevestigd. Dit geeft een "graasbeheer" een voordeel boven de twee andere methoden om open ruimten te handhaven, waarbij per behandelde oppervlakte-eenheid een vergelijkbare beïnvloeding plaatsvindt. Via maaien en branden ontstaan minder gemakkelijk geleidelijk verlopende beïnvloedingsgradiënten, waarvan een groot aantal plante- en diersoorten voor hun bestaan afhankelijk zijn.

Reeds eerder is opgemerkt dat een geleidelijke afname van toegevoegde dynamiek in het algemeen positief werkt op de biologische diversiteit. Begrazing biedt zowel voor bestaande natuurreservaten als voor natuurreservaten in de maak (marginale landbouwgronden, drooggevallen gronden) het middel bij uitstek om tot dit doel te geraken, aangezien men de aantallen dieren per gebied geleidelijk kan laten verminderen totdat het gewenste resultaat is bereikt. Het onderzoek is erop gericht dit juiste midden vast te stellen, afhankelijk van de terreingesteldheid en de doelstelling die men voor ogen heeft.

Het bovenstaande betekent geenszins dat begrazing voor alle natuurterreinen het ideale beheer is. Soortenrijke vochtige weilanden bestaan bijv. bij de gratie van één maal per jaar hooien; andere waardevolle meestal onbe(kunst)meste typen worden jaarlijks eenmaal gemaaid en vervolgens nabeweïd. Periodiek branden is in veel gevallen noodzakelijk om onze heidevelden in stand te houden.

Eenmaal gemaaide open plekken in Molinia/berkenruigte worden voortaan bijgehouden door een permanent extensief graasbeheer met jongvee; ontwikkeling tot een parklandschap in de Maria-peel, Sevenum

Het is thans echter slechts op beperkte schaal mogelijk in natuurreservaten een "maai-beheer" uit te voeren. Enerzijds bestaat maar zelden een markt voor het afgemaaid gewas; anderzijds zijn er maar weinig machines geschikt om in zeer vochtige terreinen te maaien zonder veel schade aan te brengen, terwijl handmaaiers (driekwart ha per persoon per dag), zo ze al te vinden zijn, nauwelijks meer kunnen worden betaald.

Achtergronden van het "graasbeheer"

De uitgangspunten voor een natuurtechnisch graasbeheer zijn:

- a) zo extensief mogelijk;
- b) zo lang mogelijk in het seizoen;
- c) gebruik maken van geharde veerassen, die nauwelijks of geen verzorging behoeven;
- d) een zo groot mogelijk terrein.

Bij elk van deze uitgangspunten zijn enkele opmerkingen te maken.

Ad a) Ervan uitgaande dat geen kunstmest of andere extra organische bemesting wordt toegediend, wordt onder extensieve begrazing in dit verband verstaan een zodanige veebezetting dat de jaarproduktie van de vegetatie net of, afhankelijk van de doelstelling, maar gedeeltelijk wordt afgegeten, wanneer er zo lang mogelijk in het seizoen geweid is. In de praktijk komt dit gemiddeld neer op maximaal één koe of paard per drie ha en op maximaal één schaap of geit per ha. De minima zijn uiteraard onbeperkt.

Ad b) In de loop van het seizoen gaat de voedselkeuze van de grote herbivoren verschuiven: in het algemeen worden eerste de grazigste plekken afgegeten onder vermindering van de ruigten; juist in het winterseizoen worden bij gebrek aan beter die vegetatietypen afgegrast die men algemeen voor verruigd houdt (distels, russen). Pas bij langere aanwezigheid van vee in het terrein gaat zich een differentiatie tengevolge van het grasbeheer aftekenen, waarbij natuurlijke verschillen in bodemgesteldheid, reliëf en vochtigheid door de dieren worden geaccen-tueerd; intensief agrarisch gebruik (met kunstmest, drainage en egalisering) doet deze verschillen verdwijnen.

Ad c) Alleen bij gebruik van de zgn. landrassen is te verwachten dat dit soort beheer inderdaad goedkoop kan worden uitgevoerd. Dieren die niet om een zo hoog mogelijke produktiviteit gehouden worden, behoeven geen voortdurende

optimale zorg; zij moeten echter bestand zijn tegen slechte weersomstandigheden en gedurende een deel van het jaar met schrale kost in leven kunnen blijven. Dit betekent niet dat de gezondheid van de te gebruiken dieren niet van belang zou zijn; integendeel vooral in de beginfase van het onderzoek naar de mogelijkheden van dit beheer op grote schaal wordt terdege aandacht besteed aan enerzijds de behoefte van het dier om in goede conditie te blijven, anderzijds de voedingswaarde van de beschikbare vegetatie.

Zweedse fjellkoeien maken weer open ruimten in een dichtgegroeid gedeelte van het natuurreservaat De Weerribben in Noordwest-Overijssel

Evenals bij de wilde herbivoren moet ook bij deze dieren in de herfst een reserve opgebouwd zijn om het volgende voorjaar te kunnen halen. In dit verband kan men zich afvragen of het dan niet veel "natuurlijker" is om van wilde herbivoren gebruik te maken. De moeilijkheid daarbij is echter dat zij nooit onder natuurlijke omstandigheden in zulke dichtheden kunnen worden gehouden dat er voor het beoogde doel - het handhaven van waardevolle cultuurlandschappen - merkbare invloed op de vegetatie van uitgaat.

Ter illustratie zij vermeld dat in een moerasterrein van 3000 ha, zoals de Weerribben in Noordwest-Overijssel, maximaal één elandstier met drie koeien kan worden gehouden met inachtneming van de natuurlijke "homerange" van deze dieren. Het behoeft verder geen betoog dat het effect van deze vier dieren op 3000 ha in het niet zinkt bij dat van acht Zweedse fjellkoeien die er nu lopen op een afgeperkt stuk van 30 ha.

Ad d) Op grond van empirische ervaringen ligt het in de lijn der verwachting dat eenzelfde type vegetatie anders zal reageren op een oppervlakte van 3 ha met drie schapen dan op 30 ha met dertig schapen. Weliswaar is de begrazingsintensiteit dezelfde, doch in het eerste geval is de randoppervlakte naar verhouding groter en daarmee ook het randeffect van de beweiding. Naarmate een terrein groter is zal zich ook eerder een vast gedragspatroon bij de dieren gaan ontwikkelen waarbij delen van het gebied een onderling verschillende beïnvloeding zullen ondergaan. De continuïteit van het beheer kan op een grotere oppervlakte ook beter gewaarborgd worden; dan maakt het weinig uit of er één dier meer of minder loopt. In kleinere terreinen daarentegen betekent het uitvallen van één "graasdier" al gauw het wegvallen van 25 tot 100% van de beheerscapaciteit. Een punt van het huidige onderzoek is om de minimale grootte van verschillende terreintypen bij een natuurtechnisch graasbeheer vast te stellen om optimale effecten op te roepen; 10 ha zou in dit verband nog wel eens aan de lage kant kunnen zijn.

(wordt vervolgd).

WIE HET BROEK(BOS) PAST, TREKKE ZICH DIT AAN

De hierboven geschreven variatie op de bekende zegswijze heeft een ernstige achtergrond, en wel deze, dat één van de meest karakteristieke bostypen in Nederland in veel gevallen ernstig in zijn voorbestaan bedreigd wordt. Maar wat is broekbos eigenlijk?

Volgens Van Dale is broek onzijdig, geen meervoud, drasland, moerassig stuk land. Broekbos is dus het bos dat daarop groeit. Deze definitie laat ons nog veel speling en die is terecht. Wij kennen broekbossen met als hoofdboomsoort zwarte els; in andere typen spelen berken of struikvormige wilgen een belangrijke rol. In noordelijker gebieden kunnen de broekbossen zelfs overwegend uit naaldhout bestaan.

Opgemerkt wordt dat in het algemeen grienden niet tot de broekbossen worden gerekend, hoewel de redenen waarom niet al te duidelijk zijn. Zoals al blijkt uit de opsomming van mogelijke hoofdboomsoorten is er ook in vegetatiekundig opzicht veel variatie.

